

Ion Bărbuță

NOTE PRIVIND SEMANTICA ȘI SINTAXA PĂRȚILOR DE PROPOZIȚIE

1.0. În studiile de lingvistică contemporană enunțul este abordat dintr-o perspectivă pragmasemantică, ceea ce presupune delimitarea componentelor semantice ale semnificatului global al enunțului nu doar prin corelarea lor cu mărcile formale, ci și cu elementele actului de comunicare. Deși prezintă o notă de noutate, aceste aspecte nu sunt absolut inedite. Multe dintre problemele legate de interpretarea pragmasemantică a enunțului sunt puse deja în cadrul lingvisticii tradiționale, mai ales, în legătură cu analiza părților de propoziție. Elucidarea acestor aspecte ne permite să înțelegem mai clar nu doar diferența, ci și afinitățile dintre interpretarea tradiționalistă și o abordare din perspectivă pragmasemantică a enunțului.

1.1. După cum se știe, principiile care sunt puse la baza descrierii structurii sintactice a limbii, în sintaxa tradițională, sunt: semanticismul și funcționalismul.

Semanticismul sintaxei tradiționale rezidă în faptul că la definirea și interpretarea elementelor constitutive ale enunțului se aplică criteriul semantic, adică se ține cont de semnificația acestora. Funcționalismul este principiul de bază al sintaxei de tip tradiționalist și aceasta deoarece toate unitățile sintactice, inclusiv elementele lor constituente, sunt descrise prin luarea în considerare a rolului lor în procesul comunicării lingvistice.

Pornind de la aceste principii, prezentăm în continuare o descriere a funcțiilor sintactice din limba română. Menționăm că ceea ce ne interesează în mod special este, în primul rând, corelația dintre semanticismul și funcționalismul părților de propoziție.

2.0. Noțiunea de funcție sintactică are accepții diferite. Totuși, de cele mai multe ori, în definiția funcțiilor sintactice se pune accentul pe natura relațională, ele fiind concepute drept un rezultat al relațiilor sintactice. În ceea ce privește modul concret de definire a funcțiilor sintactice, în mai multe lucrări de specialitate se menționează lipsa unui criteriu unitar în definirea acestora. Astfel, G. Pană Dindelegan scrie: „Definițiile date funcțiilor sunt neunitare: exclusiv formală, în funcție de calitatea morfologică a regentului, în cazul atributului; semantice, pentru complementele circumstanțiale; vag semantice și cu elemente formale, pentru complementele necircumstanțiale, logicizante, în cazul părților principale de propoziție” [1, p. 104].

Trebuie spus că un asemenea mod de interpretare a funcțiilor sintactice nu constituie o deficiență a teoriei lingvistice, ci o reflectare a specificului funcțional și semantic al funcțiilor sintactice. Caracterul neunitar al definițiilor date funcțiilor sintactice se explică prin caracterul eterogen al valorii funcțional-semantice prin care se caracterizează părțile de propoziție și prin faptul că ele țin de niveluri diferite ale enunțului.

2.1. Să vedem care sunt componentele de conținut ale funcțiilor sintactice dintr-o perspectivă tradiționalistă. Cea mai simplă interpretare a conceptului de parte de propoziție relevă că ea reprezintă, de fapt, un cuvânt dotat cu o semnificație lexicală, folosit la o anumită formă gramaticală și care intră în anumite raporturi cu celelalte elemente ale enunțului.

Prin urmare, latura de conținut a părților de propoziție se constituie prin integrarea următoarelor componente: a) componenta categorial-semantică; b) componenta funcțional-sintactică; c) componenta morfologică.

Cel dintâi reprezintă un rezultat al procesului denominativ și are la bază raportul dintre cuvânt și denotat. Cel de-al doilea derivă din punerea în relație sintactică a unităților lexicale și se actualizează numai în cadrul enunțului. Cât privește componentul morfologic, acesta este reprezentat de forma gramaticală a cuvântului, fiind subordonat într-o măsură foarte mare componentului sintactic, căci, după cum remarcă E. Coșeriu, „tot ce este gramatical în limbă este sintaxă” [2, p. 65].

Analiza cuvintelor care îndeplinesc o funcție sintactică în structura enunțului relevă că valoarea lor funcțional-semantică include semnificația lexicală, care derivă din funcția denominativă, și semnificațiile sintactice, care se constituie pe baza relațiilor sintactice stabilite între unitățile lexicale folosite în aceste poziții.

În linii mari, distincția dintre cele două tipuri de semnificație, lexicală și sintactică, ar putea fi prezentată astfel:

- semnificația lexicală se prezintă ca produs al relației de denotație (referință);
- semnificația sintactică se constituie ca o valoare care derivă din relațiile stabilite între unitățile lexicale în structura enunțului.

În felul acesta, în structura semantică a cuvintelor în calitatea lor de constituenți sintactici ai enunțului se disting două straturi semantice:

a) stratul semnificației lexicale, care are un caracter independent de organizarea sintactică a enunțului;

b) stratul semnificațiilor sintactice, rezultate din intrarea unităților lexicale în relații sintactice. Ele corespund funcțiilor sintactice determinate sau numai condiționate de aceste relații [3, p. 329].

2.2. Prima componentă a structurii semantico-funcționale a părților de vorbire are la bază sensul lexical al cuvintelor. Prin sens lexical se înțelege calitatea unui cuvânt de a desemna ceva. Datorită acestei calități cuvântul poate evoca în mintea ascultătorului imaginea obiectului desemnat. Sensul lexical al unui cuvânt se constituie ca rezultat al generalizării caracteristicilor unei clase de obiecte. Astfel, sensul reprezintă o imagine generalizatoare, care exclude caracteristicile diferențiatore ale obiectelor făcând parte din aceeași clasă. De exemplu, sensul cuvântului *leu* este „mamifer carnivor de talie mare din familia felidelor, cu corpul acoperit cu blană scurtă de culoare gălbuie și cu o coamă bogată în jurul capului, deosebit de puternic, care trăiește în Africa și în Asia meridională”. Datorită faptului că acest sens reprezintă o descriere generalizată a tuturor animalelor care constituie clasa dată, cuvântul *leu* poate desemna orice reprezentat individual făcând parte din această clasă.

În ce privește structura sa, trebuie menționat că sensul lexical este o categorie complexă. În structura sensului lexical a cuvintelor, mai ales a celor care fac parte din categoria părților de vorbire autosemantice, se disting următoarele două componente esențiale:

a) semnificatul referențial (se constituie prin reflectarea într-o formă generalizată a însușirilor esențiale ale unei categorii de obiecte, fenomene etc.);

b) semnificatul categorial (este modul de conceptualizare, la nivel nominativ, a entităților desemnate) [2, p. 67].

2.3. Semnificatul referențial este acel component al structurii semantice a cuvântului în care își găsesc reflectare trăsăturile fragmentului din realitate desemnat. Trebuie menționat, că analiza structurii semantice a cuvântului bazată și pe luarea în considerare a comportamentului lui la nivel gramatical denotă că acest component se constituie ca rezultat al reflectării nu doar a caracteristicilor calitative ale denotatului, ci și a celor cantitative și relaționale. Din acest punct de vedere, semnificatul referențial reprezintă, de fapt, un minimum de cunoștințe despre denotat, despre clasa căreia acesta îi aparține, precum și despre relațiile lui cu alte entități. Se consideră că tot acest ansamblu de cunoștințe este necesar pentru identificarea referentului în situația dată de comunicare și pentru folosirea corectă a cuvântului în actul de vorbire [4, p. 188-189; 5, p. 141; 6, p. 105-106].

În conformitate cu aceste trei aspecte ale informației despre denotat, în structura semnificatului referențial, se disting trei componente:

1) intensiunea (reprezintă formula semică a unităților lexicale, fiind alcătuită dintr-un fascicol de seme care descriu trăsăturile esențiale ale denotatului);

2) extensiunea (are la bază informația referitoare la aspectul cantitativ al entităților extralingvistice desemnate, precum: informația despre componența și structura clasei de obiecte, la substantive, informația privind capacitatea însușirilor de a varia în anumite limite fără a-și schimba calitatea, la adjective, informația referitoare la durata procesului în timp, la verbe etc.);

3) implicația (informația referitoare la ansamblul de relații care se pot stabili între denotat și anumite entități din realitate).

Dat fiind că acest tip de semnificat reunește elemente de sens care se definesc în raport cu denotatul, el reprezintă nucleul semantic originar peste care se suprapune semnificatul categorial.

2.4. Fiind de natură conceptuală, semnificatul categorial constituie modul de conceptualizare semantică a fragmentelor din realitate desemnate prin unități lexicale. Cu alte cuvinte, prin semnificatul categorial se înțelege ipostaza, modul de prezentare a referentului în limbă. După E. Coșeriu, în limbile lumii există numai patru semnificate categoriale de bază [2, p. 68]. Acestea sunt semele categoriale ale părților de vorbire autosemantice. Semele date au la bază patru concepte fundamentale ale gândirii umane, care prezintă un înalt grad de generalizare:

- obiect (la substantiv), definit în sens larg drept „tot ceea ce există sau poate fi prezentat în gândire ca având existență de sine stătătoare”;
- însușire (la adjectiv), interpretată drept „tot ceea ce caracterizează un obiect”;
- proces (la verb), conceput ca „tot ceea ce se desfășoară în timp”;
- caracteristică a altui semn (la adverb), prin care se înțelege „tot ceea ce caracterizează o acțiune sau un alt semn”.

Fiind desemnat prin mijloace de limbă, fragmentul din realitate denotat este repartizat în sfera uneia dintre aceste categorii, adică este conceptualizat fie ca obiect, fie ca însușire, fie ca proces, fie ca semn al semnului. De exemplu, calitatea obiectelor de a fi albe poate fi desemnată în limba română prin adjectivul *alb*, prin substantivele *alb* și *albeață* și prin verbul *a albi*. Există însă o deosebire fundamentală între felul cum este conceptualizată calitatea în cauză de fiecare dintre cele trei părți de vorbire. Adjectivul semnifică însușirea de a fi alb ca pe o caracteristică a unui obiect (*zăpadă albă*). Substantivul, dimpotrivă,

o „desprinde” de la purtătorul ei prezentând-o ca pe o entitate de sine stătătoare căreia i se pot atribui alte caracteristici (*albul imaculat al zăpezii*). La rândul său, verbul o descrie ca pe un fenomen care se desfășoară în timp (*I-a albit părul.*)

2.5. S-a spus deja că, sub aspect funcțional, sensul lexical este definit ca un element care reglementează uzul semnului. Pornind de la această constatare, vom menționa că cele două componente semantice ale sensului lexical determină poziția cuvântului în sistemul lexical și comportamentul lui la nivel gramatical. Vorba e că semnificatul categorial este acel component al structurii semantice care îi impune cuvântului un anumit rol sintactic. Din această cauză uneori se afirmă că, la un anumit nivel de generalizare, semantica și sintaxa dau impresia că se confundă. După cum relevă autorii Gramaticii Academiei, configurația semantică a cuvintelor aparținând diverselor părți de vorbire derivă din modul diferit de reflectare / conceptualizare a universului, care se manifestă în asocierea *nucleului noțional* cu anumite categorii gramaticale și este implicat în particularizarea posibilităților combinatorii ale părților de vorbire [7, p. 38, 39].

Deci, în sistemul limbii, rolul semnificatului categorial, pe lângă sistematizarea și organizarea primară a unităților lexicale, constă în a stabili raportul dintre lexic și gramatică. Datorită acestui semnificat cuvintele sunt orientate spre îndeplinirea anumitor funcții sintactice [2, p. 67; 8, p. 36]. Celor patru semnificate categoriale de bază le corespund patru tipuri de roluri pe care le pot îndeplini cuvintele în cadrul enunțului. Astfel, în funcție de semnificatul categorial cuvintele sunt specializate pentru îndeplinirea anumitor funcții sintactice: substantivele apar, de regulă, în poziție actanțială (subiect, complement direct, indirect, de agent, instrumental), adjectivele se folosesc cu rol atributiv, verbele se întrebunțează în poziție predicativă, iar adverbele se utilizează cu rol circumstanțial. Acestea sunt funcțiile primare ale părților de vorbire. În același timp, datorită unui sistem complex de recategorizare funcțional-semantică părțile de vorbire pot fi utilizate uneori și cu roluri nespecifice.

Generalizând, am putea spune că semnificația lexicală are o importanță majoră nu numai pentru comportamentul gramatical al unităților lexicale, ci și pentru organizarea de ansamblu a enunțului. Cât privește semnificatul sintactic al părților de propoziție, acesta este o entitate care se află la interferența dintre semnificatul lexical al cuvântului cu cele două componente ale sale și semnificatul enunțului.

2.6. Enunțul ca unitate superioară înglobează semnificații pe care toate celelalte unități ale limbii nu le cunosc. Conținutul unui enunț reflectă o anumită stare de lucruri din realitate, desemnând elementele acesteia și rolul lor în cadrul stării de lucruri descrise. Pe de altă parte, informația privind evenimentul din realitate este interpretată în conformitate cu structura judecății, în cadrul ei distingându-se un obiect al comunicării (subiectul) și caracteristica ce i se atribuie (predicatul). Acestor straturi de semnificație li se suprapun informația despre condițiile în care se desfășoară actul de comunicare, precum și intenția comunicativă a vorbitorului, care poate urmări scopul de a-l informa pe interlocutor cu privire la un fapt, de a-l întreba despre ceva sau de a-i cere să facă ori să nu facă un anumit lucru.

Semnificațiile din care se constituie semnificatul global al enunțului se regăsesc, într-o formă sau alta, și în latura de conținut a părților de propoziție în calitatea lor de elemente constitutive ale enunțului, de aceea stratul semnificațiilor sintactice din semantica părților de propoziție este mult mai complex în raport cu semnificatul lexical.

2.7. Să vedem care este raportul dintre componenta categorial-semantică și cea funcțional-sintactică în structura semantică a părților de propoziție.

După cum s-a menționat, orice funcție sintactică în calitatea ei de rol al cuvântului se definește simultan semantic și relațional, ceea ce înseamnă că semnificatul părților de vorbire reunește două tipuri de valori: valori semantice și valori relaționale. De regulă, între aceste valori se stabilește o anumită concordanță. Cu toate acestea, în structura semantică a diferitor părți de propoziție prevalează fie o componentă, fie alta. Preponderența unuia dintre aceste două elemente este determinată de specificul funcțional-semantic al părții de propoziție.

În scopul stabilirii acestui specific este necesar să fie delimitate următoarele două situații. Este vorba, pe de o parte, despre modalitatea de definire a părții de propoziție în studiile de lingvistică și, pe de alta, despre modul practic de delimitare și de recunoaștere a funcției sintactice în cadrul analizei gramaticale.

După cum se știe, în funcție de rolul lor în constituirea enunțului toate cuvintele din limbă se împart în două subclase:

- 1) cuvinte-centru generatoare de grup sintactic;
- 2) cuvinte selectate de centru, cărora cuvântul-centru le impune funcția sintactică.

Cuvintelor-centru le revine un rol activ în constituirea enunțului. Pot funcționa în calitate de cuvinte-centru, deci în calitate de cuvinte organizatoare de grupuri sintactice, în primul rând, verbele, apoi, adjectivele și, în sfârșit, substantivele. Natura categorial-semantică a termenului regent este determinantă pentru rolul sintactic al cuvântului subordonat. Prin urmare, toate funcțiile sintactice atribuite de centru se vor defini relațional.

Despre rolul definitoriu al relațiilor sintactice în delimitarea părților de propoziție ne vorbește însuși faptul că, în funcție de tipul relației sintactice care stă la baza lor, toate părțile de propoziție se împart în următoarele tipuri:

- părți de propoziție generate prin relații de interdependență (subiectul și predicatul);
- părți de propoziție generate prin raporturi de dependență verbală sau adjectivală (complementul);
- părți de propoziție generate prin raporturi de dependență nominală (atributul);
- părți de propoziție generate prin raporturi de dublă dependență (elementul predicativ suplimentar).

După cum vedem, natura relațiilor sintactice servește drept bază pentru clasificarea părților de propoziție în mai multe subclase determinate relațional.

Analiza definițiilor acestor funcții sintactice relevă că la definirea unor părți de propoziție este mai importantă informația de natură relațională, iar la altele, dimpotrivă, informația de natură semantică. Se disting următoarele tipuri de funcții sintactice:

- a) funcții sintactice care se definesc preponderent relațional, prin raportarea la termenul regent;
- b) funcții sintactice care se definesc preponderent semantic.

Primele au un caracter dependent: valoarea lor este determinată de rolul lor în enunț, de raportul lor cu celelalte elemente ale enunțului. Cele de-al doilea au un conținut semantic de sine stătător, care este independent de context.

2.8. Printre părțile de propoziție în definițiile cărora prevalează trăsăturile relaționale și care constituie majoritatea se numără: subiectul, predicatul, atributul și complementele necircumstanțiale.

Dintre părțile de propoziție care se identifică prin luarea în considerare a criteriului relațional, adică cel al dependenței, sunt de menționat, în primul rând, subiectul și predicatul. Importanța acestui criteriu în stabilirea funcției sintactice de subiect și a celei de predicat se vede și din felul cum sunt definite aceste părți de propoziție. Subiectul este partea principală de propoziție care arată obiectul despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului; predicatul este partea principală de propoziție care atribuie subiectului o anumită caracteristică. După cum vedem, în definiția fiecăreia dintre cele două părți de propoziție se face referință la funcția corelativă.

Relația de interdependență dintre subiect și predicat își lasă amprenta și asupra modului concret de recunoaștere a acestor părți de propoziție. Astfel, subiectul se analizează prin raportare la predicat, iar predicatul, la rândul său, prin raportare la subiect, vorbindu-se, în acest caz, despre identificarea simultană a celor două părți de propoziție.

Cu toate că cele două părți principale de propoziție sunt interdependente, ele manifestă totuși un grad de autonomie sintactică diferit. Această deosebire este determinată de specificul semnificației fiecăreia dintre cele două funcții sintactice. Prin conținutul său, predicatul este cel care impune anumite roluri sintactice determinanților săi, inclusiv subiectului, acesta fiind considerat un complement semantic al verbului-predicat [3, p. 332]. Anume în acest sens se spune că valoarea semantică a subiectului derivă din semantica verbului.

Distincția dintre cele două părți de propoziție principale – subiectul și predicatul – se sprijină pe opoziția funcțională identificare – calificare. Din acest punct de vedere, subiectul numește obiectul comunicării, iar predicatul spune ceva despre acest obiect. În cadrul enunțului subiectul și predicatul sunt legate printr-un raport specific, numit raport predicativ.

După cum relevă cercetătorii, poziția de subiect reunește elemente foarte eterogene semantic [1, p. 108]. Astfel, subiectul se poate caracteriza prin următoarele valori:

- valoarea de agent al unei acțiuni (*Vânătorul a împușcat un mistreț.*);
- valoarea de pacient al unei acțiuni (*Lacătul nu se pune pentru hoși.*) (Folclor);
- valoarea de obiect care se află într-o anumită stare (*Marea este liniștită.*);
- valoarea de purtător al unei însușiri (*Cerul este senin.*);
- valoarea de obiect care se află în anumite relații cu alte obiecte (*Banca aparține statului.*) etc.

Subiectul este foarte eterogen și sub aspect sintactic: în poziția subiectului pot fi cele mai diferite părți de propoziție – începând cu substantivul și terminând cu formele nepredicative ale verbului. Cu toată această diversitate semantică și structurală, subiectul este totuși delimitat ca parte de propoziție de sine stătătoare care se definește prin anumite trăsături categoriale proprii. În aceste condiții, ceea ce îi conferă subiectului statut de entitate distinctă, alături de celelalte părți de propoziție, este raportul specific stabilit între această parte de propoziție și predicat. Prin urmare, se constată că valoarea de subiect al propoziției este generată de raportul de interdependență dintre cele două părți principale ale propoziției.

Printre funcțiile sintactice impuse de centru se disting: 1) funcții sintactice strâns legate de centru și 2) funcții sintactice legate mai slab de centru.

În raport cu această distincție se delimitează, pe de o parte, complementele necircumstanțiale și, pe de alta, complementele circumstanțiale. Gradul de legătură dintre aceste părți de propoziție și termenul regent își lasă amprenta asupra specificului lor funcțional-semantic. Astfel, complementul direct și cel indirect se definesc în cea mai mare parte relațional, adică numai în raport cu verbul determinat. Aceasta înseamnă că semnificația de obiect direct și cea de obiect indirect sunt dependente în întregime de semantica verbului. Luat izolat, în afara oricărui context, cuvintele care în enunț îndeplinesc funcția sintactică de complement direct și indirect vor avea o valoare sintactică estompată sau chiar neutralizată complet. În același timp, semnificația complementelor circumstanțiale are, în majoritatea cazurilor, un caracter de sine stătător. Valoarea de complement circumstanțial este dată fie de semantica lexicală a părții de vorbire respective, fie de mijloacele morfologice prin care este introdusă partea de propoziție dată. Să comparăm următoarele exemple:

- 1) *Oul învață găina.* (Folclor)
- 2) *Din stejar stejar răsare.* (Folclor)
- 3) *De trei zile-ncoace / Gura nu-ți mai tace.* (Folclor)

Dacă încercăm să analizăm din acest punct de vedere complementul direct *găina* din primul enunț, complementul indirect *din stejar* din cel de al doilea și complementul circumstanțial de timp *de trei zile* din cel de al treilea, observăm că numai complementul circumstanțial poate fi identificat chiar și în lipsa unui context mai larg, adică fără termenul regent. Celelalte două complemente manifestă o dependență mult mai mare față de regentul lor, putând fi identificate fără dificultate doar dacă sunt raportate la termenul regent. Aceste exemple, dar și altele pot demonstra că printre părțile de propoziție unele se definesc preponderent relațional, în timp ce altele se caracterizează prin trăsături semantice mai pronunțate.

Cât privește caracterul neunitar al definițiilor date părților de propoziție, este de observat că identificarea acestor unități de limbă prin aplicarea unor criterii eterogene nu este o dovadă a caracterului inconsecvent al concepției în cauză, ci este o urmare a faptului că ele reprezintă niște entități care funcționează la diferite niveluri ale enunțului. După cum bine se știe, semnificatul global al enunțului se constituie din mai multe straturi de semnificație determinate de factori de natură referențială, logică și comunicativ-pragmatică. Delimitarea părților de propoziție este legată de diferite aspecte ale enunțului. Astfel, aspectul logic este relevant pentru identificarea subiectului și a predicatului. Aspectul referențial este operant pentru delimitarea complementelor, inclusiv a complementelor circumstanțiale. În felul acesta, ceea ce trebuie relevat în legătură cu unitățile ce constituie sistemul părților de propoziție este faptul că ele țin de diferite niveluri de structurare a enunțului. În aceste condiții, este evident că și criteriile care sunt puse la baza delimitării lor vor fi de natură diferită.

O urmare directă a organizării pe mai multe niveluri a semnificatului global al enunțului este și faptul că părțile de propoziție sunt unități polivalente. Uneori, în scopul reliefării acestei stratificări, se folosesc termeni distincți și la nivelul părților de propoziție: subiect / agent, complement direct / obiect etc.

3.0. După clarificarea specificului funcțional-semantic al părților de propoziție vom încerca să examinăm corelația dintre sfera semantică a unităților lexicale și funcțiile

lor sintactice. Problema discutată în continuare ține de o temă mai largă vizând raportul dintre aspectul semantic și aspectul sintactic al părților de propoziție. Dintr-o perspectivă funcțională, integratoare cele două domenii – semantic și sintactic – sunt interdependente. Interdependența dintre aspectul funcțional și cel semantic se relevă, mai ales, în cadrul fenomenului transferului categorial, adică în cazul trecerii cuvintelor de la o parte de vorbire la alta prin schimbarea categoriei gramaticale, fenomen denumit tradițional *conversiune*.

3.1. S-a spus deja că, în calitatea sa de unitate a nivelului lexical, cuvântul se caracterizează printr-o structură semantică complexă incluzând două straturi de semnificație: semnificatul referențial (denotativ) și semnificatul categorial [3, p. 327]. Semnificatul referențial este nucleul semantic originar al cuvântului fiind orientat spre realitatea desemnată. Acest tip de semnificație are la bază informația despre caracteristicile calitative, cantitative și relaționale ale denotatului. Semnificatul categorial este un component de natură conceptuală reprezentând modalitatea de reflectare lingvistică a elementelor din realitate. Substantivul, bunăoară, se definește prin semul categorial /obiectualitate/, ceea ce înseamnă că orice cuvânt din această subclasă semnifică entități care există sau care pot fi prezentate la nivel conceptual ca având existență de sine stătătoare. În opoziție cu clasa dată, verbele desemnează fenomenele din realitate ca procese care se desfășoară în timp, procesualitatea fiind trăsătura semantică fundamentală a oricărui lexem din cadrul acestei părți de vorbire. Adjectivul se definește prin semul /însușire/. Aceasta înseamnă că adjectivele au ca denotați entități care sunt sau care pot fi prezentate drept semne, atribute ale obiectelor. Adverbul ca parte de vorbire include cuvintele ce denumesc circumstanțele în care se desfășoară procesele sau se manifestă însușirile. În felul acesta, cele patru semnificate categoriale de bază ale părților de vorbire sunt /obiectualitate/, /caracteristică a obiectului/, /procesualitate/ și /caracteristică a semnului/.

Aspectul cel mai important pe care trebuie să-l menționăm atunci când examinăm corelația dintre semnificația lexicală a cuvintelor și funcția lor sintactică este faptul că semele categoriale se definesc printr-o autonomie relativă față de nucleul semantic originar, adică față de semnificatul referențial. Aceasta înseamnă că același element din realitate poate cunoaște diferite interpretări în cazul denominării lui prin mijloace de limbă. Astfel, acțiunea de a vui, bunăoară, poate fi prezentată în limbă: ca acțiune propriu-zisă (*marea vuieste*) sau ca entitate de sine stătătoare, ca obiect al gândirii noastre (*vuietul mării*). Observăm că lexemele *vuieste* și *vuietul* se raportează la același referent, însă diferă prin modalitatea de interpretare a acestuia la nivel categorial.

În limbă, semele categoriale au un rol dublu: ele servesc la „organizarea primară a realității prin limbaj” și totodată la „punerea în legătură, în raporturi a acestei realități, a elementelor realității denumite” [2, p. 67]. Fiind niște forme logice de reflectare a realității desemnate, semele categoriale se manifestă la nivelul sintactic reglementând comportamentul gramatical al unităților lexicale.

Am putea conchide că semul categorial este cea trăsătură comună care determină rolul sintactic al cuvintelor. Privită din această perspectivă, orice parte de propoziție reprezintă o clasă de cuvinte caracterizate, sub aspect funcțional-semantic, printr-o trăsătură comună. Bunăoară, pentru cuvintele cu funcție actanțială (subiect, complement direct, complement indirect etc.) această trăsătură comună este însăși calitatea substantivului de a numi lucruri, ființe, fenomene etc., ca „entități de sine stătătoare”.

Constatările făcute până acum au rolul de a pune în relief interdependența dintre specificul semantic și specificul funcțional al părților de vorbire. Într-o formă concisă, această interdependență ar putea fi formulată astfel: un anumit tip de semnificat categorial implică un anumit tip de comportament gramatical. Aceasta înseamnă că, prin semnificatul său categorial, orice cuvânt este orientat spre îndeplinirea unei anumite funcții sintactice. În același timp, o analiză completă a limbii ar trebui să țină seama și de faptul că raportul dintre semnificatul categorial și funcțiile sintactice ale cuvintelor este mult mai complex. Astfel, fiecare parte de vorbire se caracterizează nu numai prin funcții sintactice primare, ci și prin funcții sintactice secundare.

3.2. După cum se știe, cuvintele celor patru părți de vorbire cardinale (substantiv, adjectiv, verb, adverb) sunt specializate pentru îndeplinirea anumitor funcții sintactice. Funcțiile sintactice specifice fiecăreia dintre aceste părți de vorbire sunt:

- pentru substantiv: funcția sintactică actanțială. Termenul în cauză reunește funcțiile sintactice de subiect, complement direct, indirect, de agent, sociativ și instrumental, adică acele funcții care corespund rolurilor îndeplinite de obiecte în cadrul evenimentului din realitate desemnat prin enunț;

- pentru adjectiv: funcția sintactică atributivă;

- pentru verb: funcția sintactică predicativă;

- pentru adverb: funcția sintactică circumstanțială.

În legătură cu folosirea cuvintelor cu funcție sintactică primară este de observat că, în acest caz, se constată o concordanță între statutul lor categorial-semantic și cel sintactic, căci, în general, manifestarea sintactică a cuvintelor depinde de caracteristicile lor semantice [1, p. 7]. Cu toate acestea, corelația dintre semnificatul categorial și funcția sintactică nu are un caracter absolut în sensul că orice parte de vorbire poate îndeplini și funcții sintactice nespecifice, funcții caracteristice altor părți de vorbire. Pentru fiecare dintre părțile de vorbire de bază funcțiile sintactice secundare sunt:

- pentru substantiv: funcția sintactică atributivă, funcția sintactică predicativă și funcția sintactică circumstanțială;

- pentru adjectiv: funcția sintactică actanțială, funcția sintactică predicativă și funcția sintactică circumstanțială;

- pentru verb: funcția sintactică actanțială, funcția sintactică atributivă și funcția sintactică circumstanțială;

- pentru adverb: funcția sintactică actanțială, funcția sintactică atributivă și funcția sintactică predicativă.

3.3. În cazul folosirii cuvântului cu o funcție sintactică străină specificului său categorial se produce o trecere – parțială sau totală – a unei părți de vorbire de la o clasă lexico-gramaticală la alta, altfel spus, are loc conversiunea părții de vorbire respective. Printr-o formulă concisă, fenomenul în cauză poate fi definit drept o restabilire a paralelismului dintre semnificația lexicală și funcția sintactică a părților de vorbire ca urmare a utilizării cuvântului dat cu o funcție sintactică nespecifică. În calitate de exemple care să ilustreze fenomenul conversiunii ar putea servi folosirea unui cuvânt cu sensul de obiect (substantivul) în poziția termenului determinant (atributul) sau folosirea unui cuvânt cu sensul de obiect (substantivul) în poziția termenului determinant (atributul) sau folosirea unui cuvânt cu sensul de însușire (adjectivul) în poziția termenului determinat (subiectul) etc.

La nivel categorial, ca urmare a folosirii cuvântului cu o funcție sintactică secundară, se pot produce anumite mutații semantice: fie că are loc modificarea semnificatului categorial (de fapt, are loc atribuirea unui alt semnificat categorial cuvântului dat), fie că unitatea lexicală în cauză funcționează cu mai mult de un semnificat categorial. În felul acesta, prin conversiunea părților de vorbire se stabilește o concordanță între principiul subordonării (funcția sintactică) și forma de structurare a realității extralingvistice (semnificatul categorial).

3.4. Prin conversiune, tradițional, se înțelege un procedeu care constă în formarea unui cuvânt nou prin trecerea de la o clasă lexico-gramaticală la alta fără atașarea unor afixe derivative. În studiul de față prin conversiune vom înțelege însă orice tip de trecere a cuvântului de la o clasă morfologică la alta indiferent de procedeu folosit, inclusiv prin derivare [9, p. 143]. În interpretarea conversiunii vom pune accentul pe aspectul funcțional. Aceasta ne va permite să determinăm rolul care îi revine conversiunii în procesul de corelare a valorilor semantice cu funcțiile sintactice pe care le îndeplinesc cuvintele în cadrul enunțului.

După cum se știe, o teorie a conversiunii bazată pe criterii de conținut a fost elaborată de J. Kurylowicz, care face distincție între „derivarea lexicală” (cuvântul nou format își schimbă conținutul semantic, păstrându-și funcția sintactică) și „derivarea sintactică” (cuvântul își păstrează sensul lexical, dar își modifică funcția sintactică) [10, p. 60].

O modalitate asemănătoare de diferențiere a celor două tipuri de conversiune întâlnim și la Ch. Bally, care delimitează transpoziția funcțională și transpoziția semantică. În cazul transpoziției funcționale are loc trecerea unui cuvânt în altă categorie cu păstrarea sensului lexical inițial, deci cuvântul îndeplinește o nouă funcție sintactică fără ca sensul său lexical să sufere vreo modificare. Iar în cazul transpoziției semantice cuvântul se folosește cu o altă funcție sintactică schimbându-și și conținutul lexical.

Menționăm că în lucrarea de față, de fapt, ne va interesa doar cazurile când cuvântul ajunge să fie utilizat cu o altă funcție sintactică fără a suferi anumite modificări la nivelul semanticii lexicale, deci vom examina doar cazurile calificate drept derivare sintactică (în termenii lui Kurylowicz) sau transpoziție funcțională.

Ceea ce trebuie accentuat în legătură cu acest procedeu este faptul că în cadrul lui pot fi operate și alte distincții dacă se ține cont de mutațiile semantice produse la nivelul semnificației categoriale. Astfel, în funcție de efectele la care se ajunge în urma utilizării cuvântului cu o funcție sintactică străină specificului său categorial și în funcție de profunzimea mutațiilor semantice, pot fi distinse următoarele două tipuri de conversiune:

- 1) conversiunea sintactică sau parțială și
- 2) conversiunea lexicală sau totală.

3.5. Conversiunea sintactică rezidă în utilizarea unui cuvânt cu o funcție sintactică specifică unei alte părți de vorbire. În cazul acestui tip de conversiune se schimbă statutul funcțional al cuvântului: acesta îndeplinește o funcție sintactică străină specificului său categorial. Este vorba, de exemplu, despre funcționarea substantivului în alte funcții decât cea actanțială, deci în poziție atributivă, predicativă sau circumstanțială. Același e situația și cu folosirea actanțială, predicativă sau circumstanțială a adjectivului etc.

Caracteristic pentru conversiunea sintactică este faptul că, în urma acestui fenomen, cuvântul nu trece la o altă parte de vorbire. Îndeplinind o funcție sintactică nespecifică,

unitatea lexicală în cauză nu-și schimbă definitiv semnificatul categorial. Astfel, apărând în poziție atributivă sau predicativă în sintagmele *casă de piatră* și *El este student.*, cuvintele *piatră* și *student* continuă să rămână substantive. Ele își păstrează semnificația generală de obiect, cu toate că, în structura lor semantică, un caracter foarte pronunțat capătă valoarea de semn, caracteristică. Aceasta deoarece în asemenea contexte cuvintele date nu mai identifică obiectele, ci servesc la caracterizarea altor obiecte. Am putea spune că, la nivel categorial, cuvintele în cauză se definesc prin sincretism, combinând semnificatul /obiect/ cu cel de /semn/.

Conversiunea sintactică cunoaște patru procedee concrete, denumite după funcția sintactică îndeplinită de cuvântul respectiv în propoziție: actanțializare, atributivizare, predicativizare și circumstanțializare. Prin actanțializare se înțelege funcționarea în poziție actanțială a adjectivelor, a verbelor sau a adverbilor, prin atributivizare, funcționarea atributivă a substantivelor, a verbelor sau a adverbilor etc.

3.6. Conversiunea lexicală are drept efect trecerea unui cuvânt de la o parte de vorbire la alta. Cuvântul supus conversiunii lexicale își păstrează intact semnificatul referențial. El capătă însă un semnificat categorial nou, caracteristic părții de vorbire la care trece cuvântul respectiv. Astfel, rezultatul conversiunii lexicale îl constituie formarea unui nou cuvânt, care, păstrându-și nucleul semantic original, se definește printr-un alt statut categorial.

Referitor la fenomenul conversiunii lexicale, este de observat că acesta are la bază următoarele tipuri de transfer categorial: însușire \Rightarrow obiect; acțiune \Rightarrow obiect; caracteristică a unui semn \Rightarrow obiect etc. Esența acestui transfer categorial rezidă în faptul că, la nivel categorial, o însușire sau o acțiune care caracterizează anumite obiecte poate fi prezentată ca entitate autonomă, deci ca obiect al gândirii umane: *cer albastru* \Rightarrow *albăstrimea cerului*, *trenul sosește* \Rightarrow *sosirea trenului*.

În plan lingvistic, conversiunea lexicală reprezintă rezultatul contragerii unor structuri sintactice în unități lexicale. Este de menționat că unitățile lexicale obținute prin conversiunea lexicală se constituie, de fapt, prin comprimarea unor sintagme care în structura lor de adâncime presupun existența unei relații dintre un determinat și un determinant (*ostaș rănit* \Rightarrow *rănitul*) sau a unor sintagme care implică prezența unui predicat (*rezistența metalului* \Rightarrow *metalul este rezistent*; *mișcarea frunzelor* \Rightarrow *frunzele se mișcă*). În felul acesta, prin intermediul conversiunii lexicale se produce condensarea semantică a lanțului sintagmatic.

Conversiunea lexicală include următoarele procedee concrete, care sunt denumite după clasa lexico-gramaticală în care trece cuvântul respectiv:

- substantivizarea (trecerea unui cuvânt în clasa substantivului),
- adjectivizarea (trecerea unui cuvânt în clasa adjectivului),
- verbalizarea (trecerea unui cuvânt în clasa verbului) și
- adverbializarea (trecerea unui cuvânt în clasa adverbului).

3.7. Așadar, după cum vedem și din prezentarea de mai sus, cele două tipuri de conversiune – lexicală și sintactică – diferă prin efectele lor. În cazul conversiunii sintactice, cuvântul, îndeplinind o funcție sintactică nespecifică, nu-și modifică semnificatul categorial, ci doar capătă un semnificat categorial secundar pe lângă cel de bază. Fenomenul în cauză este definit drept sincretism categorial. De exemplu, în sintagma *cartea elevului*

se poate observa o discordanță între dimensiunea semantică și specificul funcțional al cuvântului *elevului*. În plan semantic, cuvântul desemnează un obiect, iar, în plan sintactic, el realizează funcția sintactică de atribut, care este o funcție specifică adjectivului.

Cât privește conversiunea lexicală, trebuie menționat că în cazul producerii unui astfel de fenomen se modifică nu numai statutul funcțional, ci și statutul categorial al cuvântului, deci în acest caz se produce un transfer categorial. De exemplu, trecând în clasa lexico-gramaticală a substantivului, adjectivul *verde* din sintagma *verdele pădurii* obține semnificatul categorial /obiectualitate/, ceea ce înseamnă că, la nivel conceptual, acesta prezintă însușirea pădurii de a fi verde drept entitate de sine stătătoare.

3.8. Un alt aspect al conversiunii părților de vorbire este cel legat de mijloacele prin care se realizează acest fenomen. Este de observat că părțile de vorbire care îndeplinesc o funcție sintactică primară nu sunt însoțite, de regulă, de anumite mijloace gramaticale care ar marca această funcție. În aceste cazuri se constată o concordanță între dimensiunea categorială și specificul funcțional al acestor părți de vorbire. Astfel, substantivele în poziția subiectului, verbele în poziția predicativă, adjectivale în funcție atributivă și adverbele în funcție circumstanțială nu presupun existența unor mijloace (fiind de natură morfologică, de cele mai multe ori) care ar marca aceste utilizări.

În același timp, folosirea unui cuvânt cu o funcție sintactică secundară, nespecifică necesită prezența unor mijloace speciale care marchează conversiunea acestuia. Rolul elementelor în cauză este de a stabili o concordanță între statutul categorial al părții de vorbire respective și funcția sintactică realizată. Analiza faptelor de limbă demonstrează că pentru fiecare poziție sintactică există mijloace care asigură trecerea altor cuvinte în clasa lexico-gramaticală dată. Astfel, substantivizarea totală sau parțială, în limba română, se realizează cu ajutorul următoarelor mijloace: a) sufixele (*mic* ⇒ *micime*, *bun* ⇒ *bunăătate*, *a exista* ⇒ *existență*); b) articolul substantival (*om accidentat* ⇒ *accidentatul*, *ostaș rănit* ⇒ *un rănit*); c) articolul adjectival (*omul sărac* ⇒ *cel sărac*); d) poziția sintactică (*Soarele încălzește și pe buni și pe răi.*).

După cum vedem, cuvintele aparținând altor părți de vorbire se pot substantiviza cu ajutorul mijloacelor derivative, prin articulare sau numai sintactic, prin așezarea cuvântului respectiv în poziție actanțială. În cazul de la urmă, semnul substantivizării celorlalte părți de vorbire este schimbarea raportului de implicație, bunăoară, prin așezarea adjectivului substantivizat în poziția de regent al unui alt adjectiv: *Lucrarea conține mult nou*. În acest exemplu adjectivul *nou* se substantivizează datorită raportului de implicație stabilit între acesta și atributul său *mult*. Dintre mijloacele care servesc la adjectivizarea totală sau parțială a altor părți de vorbire fac parte: a) prepoziția (*zi de vară*, *flori de pădure*, *datoria de a lucra*, *vremurile de azi*); b) poziția sintactică (*semănat devreme*).

Funcția sintactică predicativă a altor părți de vorbire decât verbul are un singur indice: verbul copulativ (*Casa este nouă*. *Nucul este un arbore.*). În aceste exemple, indicele sintactic al utilizării predicative a adjectivului și a substantivului este verbul copulativ *a fi*.

Funcționarea unui cuvânt cu valoare circumstanțială este marcată cu ajutorul următoarelor mijloace: a) prepoziția (*Vine de la moară.*), b) poziția sintactică (*S-au purtat frumos cu noi.*).

4.0. La finalul acestei prezentări a modelului tradiționalist al părților de propoziție vom face unele generalizări. După cum am văzut, deja în cadrul unei gramatici de tip

tradiționalist se constată că părțile de propoziție, în calitatea lor de elemente constitutive ale enunțului, se definesc prin două tipuri de valori: 1) o valoare denotativă (nominativă) și 2) o valoare funcțional-comunicativă.

Primul tip de semnificație are la bază trăsăturile esențiale ale elementului desemnat și ipostaza categorială, adică modul de prezentare a referentului în limbă. Valoarea funcțional-comunicativă constituie stratul semnificațiilor sintactice, care rezultă din stabilirea anumitor relații între unitățile lexicale din cadrul enunțului. Legătura dintre aceste două straturi de semnificație – denominativă și funcțional-comunicativă – se realizează de fapt prin semnificatul categorial, care este determinant pentru funcționarea cuvântului la nivel sintactic.

În același timp, sistemul părților de propoziție din limba română se constituie din unități eterogene. Caracterul eterogen al unităților acestui sistem este determinat de organizarea pe mai multe niveluri a semnificatului global al enunțului. Prin urmare, admiterea caracterului eterogen al părților de propoziție înseamnă recunoașterea faptului că acestea țin de niveluri diferite. Sub aspect semantic, părțile de propoziție ca unități constitutive ale enunțului sunt poliaspectuale. În structura lor se disting mai multe straturi de semnificație, care se suprapun peste semnificatul lexical al părții de vorbire respective.

Între semanticismul și funcționalismul părților de vorbire se stabilește un raport de interdependență. Acesta se manifestă prin faptul că, prin semnificatul sau categorial, fiecare parte de vorbire este specializată pentru îndeplinirea unei anumite funcții sintactice. Totodată, există situații în care apare necesitatea folosirii unui cuvânt cu o funcție sintactică nespecifică, ceea ce implică anumite mutații semantice la nivelul semnificației categoriale. În felul acesta, limba dispune de un mecanism complex care asigură corelația dintre semnificatele categoriale, ca forme de structurare a realității extralingvistice prin mijloace de limbă, și funcțiile sintactice, reprezentând o modalitate de combinare a semnificațiilor lexicale în cadrul enunțului. Astfel, pe de o parte, dimensiunea semantică a părților de vorbire le determină specificul funcțional, iar, pe de alta, funcția sintactică poate modifica statutul categorial al lexemului. Corelația dintre cele două entități – semnificatul categorial și funcția sintactică – se realizează prin intermediul conversiunii părților de vorbire, care reprezintă o extindere a posibilităților de funcționare la nivel sintactic a cuvintelor. Cele două tipuri de conversiune – sintactică și lexicală – diferă prin profunzimea mutațiilor semantice.

Cât privește fenomenul conversiunii părților de vorbire, vom menționa că, fiind determinat de necesități funcțional-sintactice, și anume de necesitatea utilizării unui cuvânt cu o funcție nespecifică, acesta se realizează prin mijloace derivative, morfologice și sintactice. Din punct de vedere formal, funcția sintactică primară, specifică nu este marcată. În același timp, funcția sintactică secundară necesită prezența unor indici gramaticali, a căror menire este de a exprima trecerea totală sau parțială a unui cuvânt de la o parte de vorbire la alta.

Așadar, dacă ar fi să ne întrebăm ce reprezintă părțile de propoziție în interpretarea tradițională, am putea răspunde că, de fapt, acestea constituie o manifestare concentrată a diverselor valori actualizate în cadrul tuturor nivelurilor de stratificare informațională a enunțului. Faptul acesta însă urmează a fi demonstrat și argumentat prin alte studii.

Referințe bibliografice

1. Pană Dindelegan, G. *Teorie și analiză gramaticală*, București, 1992.
2. Coșeriu, E. *Prelegeri și conferințe*, Iași, 1994.
3. Irimia, D. *Gramatica limbii române*, Iași, 1997.
4. Арутюнова Н. Д. *К проблеме функциональных типов лексического значения*, în: *Аспекты семантических исследований*, Moscova, 1980. p. 156-250.
5. Кацнельсон С. Д. *Типология языка и речевое мышление*, Leningrad, 1972.
6. Уфимцева А. А. *Лексическое значение. Принципы семиологического описания лексики*, Moscova, 1986. 239 p.
7. *Gramatica limbii române*. Vol. 1: *Cuvântul*, București, 2005.
8. Кубрякова Е. С. *Части речи в ономаσιологическом освещении*, Moscova, 1978.
9. Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărășu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană-Dindelegan, Gabriela. *Dicționar de științe ale limbii*, București, 2001.
10. Курилович Е. *Деривация лексическая и деривация синтаксическая: К теории частей речи*, în: Курилович Е. *Очерки по лингвистике: Сборник статей*, Moscova, 1962. p. 57-70.

Institutul de Filologie
(Chișinău)